

De invloed van zwart goud en ijzeren dozen

Naar een globaliserende wereldeconomie

Ondanks de Tweede Wereldoorlog bleken de westerse kapitalistische economieën ook na 1945 dominant. Pas in de jaren zeventig werd het Westen voor het eerst na 1945 geconfronteerd met een ernstige economische crisis. Vele bedrijven werden daardoor gedwongen te reorganiseren. Bovendien werd eenvoudig werk verplaatst naar lagelonenlanden. Sommige derdewereldlanden zagen hier een kans en openden speciale economische zones waarin westerse bedrijven tegen gunstige voorwaarden delen van hun productie konden onderbrengen.

Hein A.M. Klemann
is professor Sociale
en Economische
Geschiedenis aan de
Erasmus Universiteit in
Rotterdam.

Na de oorlog domineerden de Verenigde Staten de wereldeconomie. Voor de Europese landen weer volop konden produceren, moesten ze door de Marshallhulp financieel en monetair op de been worden geholpen. Bovendien moest de economie omschakelen van steenkool op olie. De dominantie van de VS veroorzaakte dat de dollar een spilfunctie kreeg toen in 1944 in Bretton Woods een monetair systeem voor na de oorlog werd opgezet. Andere westerse valuta werden gekoppeld aan de dollar en de dollar aan het goud. Hierdoor kon Amerika een tekort op de lopende rekening van zijn betalingsbalans dekken met dollarbiljetten. De Europese centrale banken kregen de verplichting de eigen munt stabiel te houden ten opzichte van de dollar. Vanaf de jaren vijftig moesten die banken daarom de dollarvloed opkopen die het resultaat was van Amerika's permanente tekorten.

Zo vulden hun bankkluisen zich met Amerikaans bankpapier, pompte Amerika op inflatoire wijze geld in de economieën en werd geldontwaarding een probleem.

Over op olie

Voor de Europese economie was steenkool de belangrijkste brandstof, maar het beroep van mijnwerker was zwaar en ongezond. Daardoor was het na de oorlog, toen er een enorme vraag naar arbeid ontstond, ondoenlijk mijnwerkers te werven. Net als Amerika moest Europa op olie overgaan. Olie viel in Europa nauwelijks te winnen en kwam goeddeels uit het Midden-Oosten. Door de stijging van het oliegebruik, kregen de Arabische olielanden de macht een vuist tegen de westerse landen te maken. In de vroege jaren zeventig manifesteerden deze zwakheden van de westerse economie zich en werden er ook enige

andere problemen zichtbaar. Amerika dekte zijn structurele tekort door dollars de wereld in te pompen, wat overal in het Westen tot inflatie leidde. Het Amerikaanse verzoek aan Duitsland om de mark te revalueren om zo de Amerikaanse concurrentiepositie te verbeteren, achtte Bonn inefficiënt zolang de VS intern geen orde op zaken stelde. Daarop koppelde president Richard Nixon de dollar los van het goud, waarna de munt fors in waarde daalde ten opzichte van goud en andere westerse valuta. Door het inzakken van de dollar voelden de olielanden zich belazerd. Zij waren met westerse, veelal Amerikaanse oliemaatschappijen net een betere prijs overeengekomen. Nu werd die betaald in gedevalueerde dollars. Hun kartel, de OPEC, wilde meer geld en wist dat door een olieboycot, die van start ging tijdens een oorlog tegen Israël, op dramatische wijze te bewerkstelligen. Olie, de brandstof van de westerse economie, werd vele malen duurder. Het resulteerde in de eerste forse naoorlogse crisis.

Lagelonenlanden

Tot de jaren zeventig waren industriële ondernemingen veelal geïntegreerde bedrijven die iedere stap in het productieproces zelf uitvoerden. In de jaren vijftig en zestig probeerden zulke bedrijven bovendien hun schaal te gelde te maken door te diversifiëren. Door kapitaal en management in andere sectoren in te zetten, spreidden zulke bedrijven hun risico. Om de zo ontstane conglomeraten te beheersen, waren echter meerdere managementlagen nodig, waardoor logge organisaties met een enorme *overhead* ontstonden. Tot 1973 ging dat min of meer goed. Sinds 1945 had het Westen economische crises weten te voorkomen, waardoor de overtuiging was ontstaan dat die niet meer mogelijk waren. De overheid beschikte immers over het instrumentarium om de economie te *finetunen*. De klap kwam daardoor onverwachts. Toen de zwaktes duidelijk werden, ontstond de leus: 'Terug naar de *core business*.' Bedrijven vroegen zich af of het wel rendabel was om elke stap in de productieketen zelf te verrichten. Konden sommige halffabricaten niet beter bij anderen worden ingekocht? Ook werden branchevreemde bedrijfsonderdelen van de hand gedaan. Shell stootte zijn tankervloot af; Philips ontdeed zich van zijn farmaceutische bedrijven. Multinationals onderzochten bovendien of er kon worden bezuinigd door de *value chain* verder te internationaliseren en sommige stappen in de productieketen elders te laten uitvoeren. Er werd gekeken naar landen waar de lonen lager waren, de fiscale situatie gunstiger, de overheid soepeler ten aanzien van milieuregels of waar anderszins winst te halen viel. Dat het overhevelen van schakels in de productieketen naar landen waar die goedkoper waren niet beperkt bleef tot kleine stappen, maar de wereldeconomie op zijn kop

zette, werd mogelijk door twee ontwikkelingen: de minimalisering van transport- en communicatiekosten en het opengooien van hun economieën door derdewereldlanden.

De ijzeren doos

Om voordeel te halen uit het verplaatsen van delen van de productieketen naar derdewereldlanden moesten de resulterende transport- en communicatiekosten geringer zijn dan de winst die met die verplaatsing werd behaald. Dat werd bereikt door containervervoer en het internet. Containervervoer maakt het transport van grote hoeveelheden stukgoed goedkoop door minimalisering van de kosten van de duurste stap in dat transport: het overladen naar een andere vorm van vervoer. Containers zijn grote ijzeren dozen die precies in aangepaste schepen,

'Amerika dekte zijn structurele tekort door dollars de wereld in te pompen, wat overal in het Westen tot inflatie leidde'

vrachtwagens, en op kades en treinwagons passen. In die boxen kan van alles worden vervoerd. Door het gebruik van containers en aangepaste voertuigen wordt overlading van stukgoed op een spoorwegemplacement of in een haven van een arbeidsintensief gesjouw tot het simpele hijsen van een bak van het ene op het andere transportmiddel. De ijzeren doos maakt transportkosten, die met traditionele middelen torenhoog zouden zijn, verwaarloosbaar. Afgezien van bulkgoederen gaat daarom 90 procent van het internationale transport tegenwoordig per container. Vanaf de jaren tachtig pasten reders, spoorwegen, havens en vrachtwagenondernemingen overal ter wereld hun materieel aan, aan de standaardzeecontainer. Vanaf de tweede helft van de jaren negentig verspreidde zich bovendien het internet. Door het gebruik van websites en e-mail werden transport en communicatie efficiënt en goedkoop.

Speciale economische zones

Wil een bedrijf een vestiging in een lagelonenland openen, dan moet het de garantie hebben dat dit veilig is. Naast de veiligheid van het personeel, betrof dat de veiligheid van bijvoorbeeld octrooien en andere eigendomsrechten. Begin jaren zeventig richtten enige Aziatische en Zuid-Amerikaanse landen, die hun economische ontwikkeling een impuls wilden geven door westerse bedrijven te stimuleren te investeren in hun economie, daartoe speciale economische zones in. Daar golden lagere belastingtarieven, werden voorzieningen ingericht voor expats en waren eigendoms- en octrooirechten goed geregeld. Al snel bleek dat zowel die landen als westerse bedrijven van zulke zones ►

Links: Een koets en fietsers op de Nederlandse autosnelweg in 1973. In verband met de oliecrisis werden er autoloze zondagen uitgeroepen. Fotograaf onbekend. Bron: Nationaal Archief.

De poort die toegang verleent tot de speciale economische zone in de regio Bokeo in het Aziatische land Laos. Fotograaf onbekend. Onder: De Chinese leider Deng Xiaoping in 1976. Fotograaf onbekend. Bron: Nationaal Archief.

profiteerden. Die zones werden echt interessant toen ook China ze ging inrichten. Dat was het werk van Deng Xiaoping. Omdat hij er niet in geloofde dat zijn land door revolutionair enthousiasme alleen tot ontwikkeling kon komen, gold Deng als een dissident in de late jaren van het Mao-regime. Tijdens de Culturele Revolutie, waarin dat nu juist werd uitgedragen, werd Deng naar het platteland verbannen, waar hij zijn visie op China's toekomst op papier zette. Volgens hem moest het land een technische en bestuurlijke elite krijgen die door financiële prikkels werden gestimuleerd om resultaatgericht te werken. Bovendien moest de extreme controle op allerlei activiteiten verdwijnen. Deng – zeker geen liberaal – meende dat die controle elke initiatief doodde. In 1978, twee jaar na Mao's dood, werd Deng leider van China. Meteen bezocht hij enige buurlanden, waaronder Singapore. Hij was diep onder de indruk en zond jonge Chinezen de wereld over om kennis op te doen. Ook besloot de Communistische Partij in dat jaar de economie te hervormen en daartoe speciale economische zones in te richten. Op het moment dat westerse bedrijven delen van de productie naar lagelonenlanden gingen verplaatsen, zette China de deur voor hen open.

Opsplitsen en verplaatsen

Sinds het midden van de jaren zeventig verplaatsten westerse bedrijven arbeidsintensieve delen van hun productieketen naar allerlei lagelonenlanden. Fabrieken uit de negentiende en eerste helft van de twintigste eeuw waren vaak kolossale complexen waarbinnen de gehele productieketen onderdak vond. In de chemie en de metaalindustrie, waar dit inherent is aan het productieproces, bestaat dit nog, maar grote delen van de zogenaamde maakindustrie kennen tegenwoordig betrekkelijk kleine productie-eenheden. Multinationale ondernemingen onderzoeken voor elke stap van hun productieketen waar die het beste kan plaatsvinden. Hierdoor zijn allerlei schakels in die ketens naar China of andere lagelonenlanden

verplaatst. Zeker niet alles verdwijnt. Nederland zag, net als veel andere Europese landen, in de jaren tachtig een groot deel van zijn scheepsbouw teloorgaan omdat het lassen van honderden meters scheepswand in Azië goedkoper was. Niettemin zijn er in Nederland nog allerlei bedrijven die (delen van) hoogwaardige, gespecialiseerde schepen bouwen en ingenieursbureaus, soms voortkomend uit de oude werven, die voor scheepsbouwers elders het ontwerpproces voor hun rekening nemen.

Het uit elkaar trekken van de *value chain* en bij elke stap opnieuw overwegen waar die het beste kan worden verricht, heeft geleid tot een snellere groei van de wereldhandel dan van de productie. Het is tegenwoordig normaal dat de waarde van een product in de vorm van onderdelen en half-fabricaten al vele malen een nationale grens heeft gepasseerd vóór het product gereed is. De wereldhandel steeg dan ook veel sneller dan de mondiale productie, waarbij moet worden aangetekend dat een derde van die handel, handel is in de zin dat goederen over politieke grenzen worden vervoerd, maar vervoer betreft tussen twee vestigingen van één mondiaal opererende multinational. In het proces waarin de *value chains* werden opgeknipt en waarin naar de goedkoopste plaats voor elke stap daarin werd gezocht, werd een aanzienlijk deel van de maakindustrie verplaatst naar landen waar de lonen lager zijn. Dat proces werd voor een belangrijk deel georganiseerd door veelal westerse multinationals.

Opkomst van China

Alles bijeen bleken deze ontwikkelingen goed voor China, dat zijn handel vanaf 1978 met 15 procent gemiddeld per jaar – en daarmee driemaal zo snel als de wereldhandel – zag toenemen, en zijn productie tussen 1978-2005 met ruim 9 procent per jaar zag groeien. Ook andere Aziatische, Zuid-Amerikaanse en Afrikaanse landen

profiteerden, net als westerse bedrijven die door deze ontwikkelingen hun loonkosten zagen dalen. Door de groeiende wereldhandel groeiden bovendien de westerse economieën die zich konden toelagen op die sectoren waarin zij concurrerend waren. Bovenal werd ermee bereikt dat tussen 1975 en 2015 het overgrote deel van de Aziatische, een fors deel van de Afrikaanse en bijna de gehele Zuid-Amerikaanse bevolking de meest schrijnende vormen van armoede achter zich kon laten en een veel kleiner deel van de wereldbevolking zich in het leven moet zien te houden beneden de *International Poverty Line*. Het verplaatsen van laaggeschoolde arbeid naar de rest van de wereld was minder gunstig voor de laagstgeschoolden in de westerse wereld.

Globalisering en populisme

Volgens de Zweedse economen Eli Heckscher (1879-1952) en Bertil Ohlin (1899-1979) bepaalt het aanbod van productiefactoren de internationale handel. Exportgoederen zijn producten waarvan de voornaamste productiefactoren in het exporterende land ruim voorradig en daardoor relatief goedkoop zijn. Voor de productie van geïmporteerde goederen zijn productiefactoren nodig die in het importerende land schaars en daardoor duur zijn. Op grond hiervan valt te concluderen dat vrijhandel in elk land zal resulteren in geringere vraag naar de productiefactor die schaars is – de producten daarvan worden geïmporteerd – terwijl de vraag naar de overvloedige productiefactor zal stijgen. Daardoor zal de prijs ervan toenemen. Kortom, vrijhandel leidt tot mondiale nivellering van de kosten van productiefactoren. In de laatste halve eeuw pakte dat negatief uit voor laaggeschoolde westerlingen. In het Westen was laaggeschoolde arbeid schaars en daardoor goed betaald. In de ontwikkelingslanden waren er juist veel onderbetaalde laaggeschoolden. Door globalisering ontstond er in landen waar westerse bedrijven hun productielijnen neerzetten, vraag naar zulke arbeid en verminderde die vraag in het Westen. Daardoor steeg het loon voor deze categorie arbeiders in de ontwikkelingslanden, wat het grotendeels verdwijnen van de extreme armoede in de wereld verklaart, maar daalden de lonen van westerse ongeschoolden. In de Verenigde Staten gingen tussen 1973 en 1993 ongeschoolden er 25 procent op achteruit, terwijl in Europa – waar lonen door cao-afspraken en beschermende maatregelen minder flexibel zijn – de werkloosheid de pan uit rees.

In de late jaren tachtig en jaren negentig was het Westen ervan overtuigd de Koude Oorlog te hebben gewonnen. Dit versterkte de mythe dat de vrijmarkteconomie alles oplost. Partijen die traditioneel opkwamen voor laaggeschoolden, omarmden daarop neoliberale economische ideeën en hielpen de sociale zekerheid terugdringen.

Juist toen deze categorie het moeilijk kreeg, zagen laaggeschoolden hoe de politieke partijen die het traditioneel voor hen opnamen – in Europa de sociaaldemocraten, in Amerika de Democraten – het lieten afweten en zich hard maakten voor andere verdrukte groepen, bijvoorbeeld etnische minderheden. Het valt te begrijpen dat die laagstbetaalden, die ondanks aanhoudende groei in geen decennia iets extra's kregen, zich in de steek gelaten voelden. Zij zien welvarende groepen er beter op worden, bedrijven hoge winsten maken, maar hun lonen stagneren en het sociale vangnet dat voor hen was opgebouwd minder worden. Hun schreeuw om bescherming uit zich in populisme en de opkomst van nationalistische partijen.

Scholing om te concurreren

Binnen Europa verschilt het percentage mensen met een lage scholing sterk. In Nederland heeft slechts 22 procent van de volwassenen geen diploma van enigerlei school voor secundair onderwijs, maar in Italië is dat 39 procent en in Portugal 46 procent. De problemen waar het Westen mee kampt zijn daar dan ook aanzienlijk groter dan hier. Het is opvallend dat landen van het voormalige Sovjetblok het relatief goed doen. Er valt weinig positiefs te zeggen over de regimes die daar de touwtjes in handen hadden, maar dat de scholingsgraad daar zowel onder mannen als onder vrouwen hoog is, mag op hun conto worden geschreven. Westerse arbeiders moeten concurreren met arbeiders elders in de wereld omdat ondernemingen werk dat elders goedkoper kan worden verricht daarnaartoe verplaatsen. Met loonkosten kunnen westerse arbeiders de concurrentie nooit aan. Om iedereen hier aan het werk te houden, moet de samenleving ervoor zorgen dat zij met hun scholing kunnen concurreren. Om deze mensen een kans te geven, moet de overheid daarom investeren in onderwijs. ■

Occupy Wall Street was een protestbeweging die opkwam na de economische crisis van 2008. De beweging zette zich af tegen de 1 procent van de bevolking die de meeste rijkdom in handen had. Terwijl de laagopgeleiden er nauwelijks op vooruitgingen, werden de rijken steeds rijker. Foto: Ashoka Jegroo.